

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра філософії, історії і політології

Історія української культури

Методичні вказівки для підготовки до семінарських занять та самостійної роботи здобувачів вищої освіти початкового рівня (короткого циклу) вищої освіти спеціальності 204 Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва

Одеса

2021

УДК 94:130.2 (477)

Автори-упорядники: канд. філос. наук, доцент Чебан О.М., викл. Федорова І. В.

Рецензенти: кандидат історичних наук, доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики Одеського національного економічного університету О.К. Луньова; кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Одеського державного аграрного університету О. А. Коваленко.

Чебан О.М., Федорова І.В. Історія української культури. Методичні вказівки для підготовки до семінарських занять та самостійної роботи здобувачів вищої освіти початкового рівня (короткого циклу) вищої освіти спеціальності 204 Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва. Одеса: ОДАУ, 2021. 42 с.

Методичні вказівки з навчальної дисципліни «Історія української культури» розроблено для підготовки до семінарських занять та самостійної роботи здобувачів вищої освіти початкового рівня (короткого циклу) вищої освіти спеціальності 204 Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва

Методичний посібник складено з урахуванням вимог робочої програми зазначеної спеціальності Одеського державного аграрного університету. Надано методичні рекомендації щодо самостійного вивчення тем та методичні поради для підготовки до семінарських занять з дисципліни «Історія української культури». Рекомендовано теми рефератів, контрольні запитання для перевірки знань, питання до заліку, проблемно-пошукові завдання та список рекомендованої літератури до кожної теми.

Рекомендовано до друку

Науково-методичною радою ОДАУ

Протокол № 2 від 4.10. 2021 р.

Зміст

Передмова	4
Тематика семінарських занять та розподіл навчального часу	6
Змістовий модуль I.	6
Семінар 1.	6
Семінар 2	9
Семінар 3	14
Змістовий модуль II.	18
Семінар 4	18
Семінар 5	22
Семінар 6	26
Семінар 7	33
Питання до заліку	36
Проблемно-пошукові завдання	39
Рекомендована література	40
Інформаційні ресурси	42

Передмова

Курс «Історія української культури» спрямований на збагачення і розширення гуманітарної підготовки здобувачів вищої освіти, формування творчої активності майбутніх фахівців. Ця навчальна дисципліна дає уявлення про етапи історичного розвитку культури українського народу, забезпечує розуміння зв'язку всіх її складових – мистецтва, етнографії, наукового знання, всіх форм духовних цінностей, формує світогляд здобувачів вищої освіти.

Завдання курсу – розвинути у здобувачів вищої освіти почуття патріотизму, національної свідомості, сформувати у них високий рівень духовності.

Мета курсу полягає в оволодінні здобувачами вищої освіти термінами та поняттями культури на рівні правильного тлумачення та використання їх як у повсякденному житті, так і у професійній діяльності; формуванні вмінь застосовувати знання з історії української культури для визначення особистої поведінки в умовах розмаїття культур. Освоєння історії українського народу повинно забезпечити усвідомлення здобувачами вищої освіти національної своєрідності українського етносу, формування в них почуття національної гідності й честі.

Курс «Історія української культури» складається із двох модулів. У кожному модулі подано матеріали до семінарських занять відповідно до модулів (тем), що містять проблемно-пошукові питання, тематику рефератів, додаткову літературу. Модулі також містять методичні рекомендації до самостійної роботи над темами, де коротко роз'яснюються найбільш важливі проблеми окремих тем, указуються посилання на інформаційні джерела, питання для самоперевірки знань та список літератури.

Основними формами навчального процесу, які забезпечують вивчення студентами історії української культури є лекції, семінарські заняття, семінари-дискусії, презентації, рольові ігри, індивідуальна та самостійна робота.

Під час вивчення курсу необхідно в першу чергу:

- визначити передумови та засади виникнення культури, її тенденції розвитку та основні закономірності функціонування;
- розглянути багатовікову історію вітчизняної культури, визначити її місце і роль у сучасному світовому культурному просторі;
- сприяти збагаченню своєї духовності, зростанню інтересу до самостійного творчого осмислення культурної спадщини, формувати потребу власної участі в культурному становленні молодого покоління незалежної України;
- визначити особливості та тенденції розвитку вітчизняної культури ХХІ століття, дати аналіз стану сучасних течій, молодіжних субкультур та культурних відгалужень.

У результаті вивчення дисципліни здобувач вищої освіти повинен знати:

- на понятійному рівні – сутність, структуру, функції української культури, її місце в житті людини і суспільства, провідні тенденції розвитку

культури та художні стилі, властиві культурним епохам, творчість провідних діячів української культури і науки;

– на фундаментальному рівні – сутність сучасного процесу розвитку української культури; її місце і роль у розмаїтті національних культур;

– на практичному рівні – взаємозв'язок вітчизняної культури та людини; зміст та особливості національної культури, окремі культурні артефакти, що розкривають ознаки та особливості кожної історико-культурної епохи, зміст основних (програмних) першоджерел.

Здобувач вищої освіти повинен уміти:

– аналізувати тенденції розвитку культури України в різні історичні епохи; вільно орієнтуватися в процесах розвитку української культури;

– кваліфіковано використовувати цінності української культури у професійній діяльності;

– пояснювати значення знань з історії культури України в процесі гармонійного розвитку особистості та суспільства України.

За період навчання здобувач вищої освіти має проводити також індивідуальну дослідницьку роботу з проблематики історії української культури, результати якої можуть бути оформлені як реферат чи повідомлення. Тему і план дослідження слід узгодити з викладачем. Засвоєння курсу історія української культури потребує систематичної самостійної праці здобувачів вищої освіти. Вона надзвичайно різноманітна: вивчення історичних документів, складання конспектів, підготовка рефератів, праця з таблицями, схемами.

Мета самостійної роботи полягає у розвитку здатності аналітичного мислення; сприянні формування інтересу до дисципліни; закріпленні та розширенні знань, отриманих на лекціях та семінарах. Самостійна робота має спонукати здобувачів вищої освіти формувати вміння та навички до опрацювання історичної ін-формації, здібності критично оцінювати результати своєї праці та удосконалювати власне розуміння історії.

Самостійна робота вимагає наполегливості, акуратності, напруженої розумової праці, тому кожному здобувачеві вищої освіти необхідно вести записи в конспекті.

Готуючи реферати, повідомлення, слід користуватись рекомендованою літературою та інформаційними джерелами. Дуже важливо навчитись методично грамотно працювати з книгою (інформаційним джерелом). По-перше необхідно зафіксувати прізвище автора, назву праці чи збірника документів, місце і час їх видання, переглянути назви розділів, параграфів, тобто скласти уяву про структуру твору. Далі слід прочитати зміст твору, щоб визначити коло тих питань, про які йдеться в книзі. По-друге, конспектувати потрібно те, що стосується проблем, які Вас цікавлять, причому найбільш суттєве. По-третє, конспект має правильно передавати зміст твору і в той же час бути коротким і чітким. Основні положення рекомендовано записувати без змін, у вигляді цитат. Цитувати треба узагальнюючі визначення, основні твердження, висновки. При цитуванні необхідно визначити сторінки твору, де вони наводяться.

Тематика семінарських занять та розподіл навчального часу

Семінар № 1. Культура як суспільне явище – 2 год.

Семінар № 2. Історія культури давнього населення України – 2 год.

Семінар № 3. Історія культури княжої доби – 2 год.

Семінар №4. Культура литовсько-польського періоду української історії – 2 год.

Семінар № 5. Українська культура часів козаччини і Гетьманщини– 2 год.

Семінар № 6. Національно-культурне відродження України у ХІХ – у пер. пол. ХХ ст. – 2 год.

Семінар № 7. Українська культура в другій половині ХХ – на поч. ХХІ ст. – 2 год.

Змістовий модуль І

Семінар № 1. Культура як суспільне явище

План

1. Сутність і зміст культури. Матеріальна і духовна культура.
2. Категорії культури та методи дослідження історії культури.
3. Соціальні функції культури.
4. Об'єкт і предмет дисципліни «Історія української культури».

Теми рефератів

1. Феномен культури та динаміка культурних процесів.
2. Закономірності розвитку культури, її типологізація.
3. Духовна культура як спосіб самореалізації людини (на прикладі України).
4. Етнос як носій культури.
5. Українська національна культура в світовому контексті.

Питання для самоконтролю

1. Сутність і зміст культури.
2. Наведіть визначення культури.
3. Охарактеризуйте структуру і функції культури.
4. Назвіть закономірності розвитку культури.
5. Поняття цивілізації. Взаємозв'язок культури та цивілізації
5. У чому проявляється специфіка типологізації культури?
6. Які функції культури Вам відомі?
7. Визначте об'єкт і предмет дисципліни «Історія української культури».

Рекомендована література

1. Історія української культури: навчальний посібник / О. М. Чебан, І.В. Федорова; за ред. О. П. Сидоренка. Київ, 2014. 576 с.

2. Історія української культури: підручник (ВНЗ IV р. а.) / В.А. Качкан, О.Б. Величко, Н.М. Божко та ін.; за ред. В.А. Качкана. 3-є вид., випр., Київ: Медицина, 2016, 368с.
3. Шейко В. М., Білоцерківський В. Я. Історія української культури : навч. посіб. Київ: Знання, 2009. 271с.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека «Культура України». URL: <http://elib.nplu.org/>
2. Бібліотека текстів з історії української культури, першоджерела з історії української літератури та мови, історії України. URL: <http://izbornyk.org.ua/>

Методичні поради

Розглядаючи питання семінарського заняття, слід зазначити, що складнощі людського самоусвідомлення в ХХ ст. поставили проблему **культури** у центр філософських дискусій та сперечань. Це обумовлено саме тим, що людина, як така, формується в соціально-культурному середовищі. Аналізуючи походження й історичну еволюцію поняття «**культура**»; необхідно усвідомити, що наприкінці ХХ ст. на місце численних спроб дати одне-єдине визначення культури прийшло розуміння, що більш важливо окреслити її суттєві характеристики, до яких можна віднести все, що створено людиною, сукупність створених при цьому цінностей; досягнення в результатах матеріальних і духовних перетворень максимального ступеня досконалості та виразності внутрішніх можливостей людини, способи збереження, використання та розподілу культурних цінностей, тощо. Існує багато визначень терміна «культура» (понад 500). Це пояснюється багатогранністю феномена та широким вживанням терміна в конкретних дисциплінах. **Культуру** стали розуміти як «людяність», що виділяє людину з природи.

Культура як термін походить від латинського слова «*cultura*» – обробіток, освіта, розвиток. Культуру поділяють на матеріальну і духовну. Матеріальна культура – це сукупність матеріальних благ, створених людиною працею, на кожному етапі суспільного розвитку. Духовна культура – це рівень інтелектуального, морального, естетичного та емоційного розвитку суспільства.

Таким чином, «**культура**» є сукупністю матеріальних і духовних цінностей, що відображають творчу діяльність людей в освоєнні світу, в процесі історичного розвитку суспільства, це є якісна характеристика стану суспільства.

Еволюцію поглядів на культуру також варто розглядати, виходячи з хронологічних меж її розвитку: від античності – до наукових тлумачень ХХІ століття. При цьому слід звернути особливу увагу на з'ясування суті і змісту ціннісного підходу до тлумачення культури.

Цінність є *визначальною характеристикою світогляду* особистості, що освоює певну систему суспільних цінностей. Соціальні здобутки відбиваються у свідомості окремої людини у вигляді ціннісних орієнтацій, які є необхідною

умовою підтримки нормативного порядку в суспільстві. Засвоєння системи цінностей – основа *соціалізації* особистості. Тому поняття цінності вказує на культурну, суспільну чи особистісну значимість явищ і фактів дійсності. Отже, усе розмаїття світу можна розглядати як предметні та духовні цінності, об'єктні цінності, тобто оцінювати світ з погляду добра і зла, істини і помилковості, прекрасного і потворного, справедливого і несправедливого тощо.

Необхідно приділити увагу також осмисленню категорії «цінність» в різні історичні епохи, розглянути ціннісні концепції Платона і Арістотеля, І. Канта (« категоричний імператив»), Г. Гегеля, Рудольфа-Германа Лотце і В. Віндельбанда. В результаті осмислення змісту цієї категорії видатними філософами стане зрозуміло як сформувався філософське вчення про природу, походження і розвиток цінностей, яке отримало назву «аксіологія».

Таким чином, цінність являє собою загально визнану в суспільстві норму, сформовану в певній культурі, що задає зразки і стандарти поведінки людини і впливає на вибір нею оптимальних варіантів, а також основних життєвих цілей індивіда і засобів їх досягнення.

Вивчаючи **друге питання**, потрібно звернути увагу, на систему категорій культури, що є найбільш фундаментальними поняттями для розуміння культурних закономірностей, процесів та зв'язків, на основі яких здійснюється пізнання явищ культури. До них, у першу чергу, відносяться філософські і специфічні культурологічні категорії. Суто філософськими категоріями є: свідомість, світогляд, матерія, базис, надбудова, одиничне, особливе та загальне, причина та наслідок, необхідність та випадковість, зміст та форма, сутність та явище, можливість та дійсність, система та елемент. До філософсько-етичних найважливіших культурологічних категорій можна віднести такі: добро, зло, життя, смерть, любов, свобода, віра, чоловіче, жіноче тощо. Серед специфічно культурологічних категорій найбільш усталеними є цінність, культурна домінанта, культурна ієрархія, культура, цивілізація, цінність, ментальність, ідентифікація, культурний тип, культурний код, культурний стиль, культурні об'єкти, культурогенез, культурні властивості, культурні норми, архетипи.

Розглядаючи типологію культур, слід приділити увагу співвідношенню масової і елітарної, традиційної і сучасної культури. Традиційна і сучасна культура постійно перебувають у взаємодії, – хоча сучасна культура й загрожує традиційній її витісненням. При вивченні цієї проблеми виникає необхідність з'ясування співвідношення культури і цивілізації. Культура і цивілізація багатьма вченими тлумачаться з різних позицій, які можна об'єднати в три основні підходи:

1) генетичний: культура творить цивілізацію; перша є неповною, завершеною, поки не втілиться у другій;

2) структурно-функціональний: культура і цивілізація є різними сторонами людської діяльності як системи і жодна з них неможлива без іншої;

3) дисфункціональний: цивілізація створюється культурою як реалізація її творчого потенціалу, в інтересах вільного розвитку людини: однак, часто досягнуті результати стають стереотипними, шаблонними, ведуть до втрати

сенсу, «висоти» культурних цінностей, формують ілюзію самодостатності й самовдоволення цивілізації.

Доцільно звернути увагу студентів, що основними концепціями культури прийнято вважати еволюціоністську, антропологічну, філософську, соціологічну, революційно-демократичну, циклічну. Субкультура як складник культури визначається специфікою змісту таких загальних ознак, як предмети, що складають умови і об'єкт інтересів її членів; способи реалізації взаємодій і відношень між ними, критерії оцінки взаємодій і станів субкультури в цілому.

Третє питання пов'язане з розглядом функцій культури. Під час його викладення необхідно розкрити функції культури – пізнавальну, інформативну, виховну, світоглядну, регулятивну, аксіологічну, виховну, та ін.

Вивченню об'єкта і предмета дисципліни «Історія української культури» присвячене **четверте питання**.

Об'єктом навчальної дисципліни «Історія української культури» є весь процес – від зародження вітчизняної культури до її сьогодення – в усіх його деталях, зв'язках, аспектах, тенденціях і закономірностях.

Предметом цієї дисципліни є історія української культури в її закономірностях та основних видах: матеріальній (виробничій, розподільчій, обміну, споживчій) і духовній (політичній, правовій, моральній, естетичній, релігійній, науковій, філософській) культурі.

Студентам варто звернути увагу на схожість і відмінність національної і світової культури. Світова культура складається з найбільш значимих досягнень національних культур. Основою національної культури є матеріальні і духовні досягнення нації.

По закінченні обговорення теми необхідно оволодіти змістом таких категорій: як культура, матеріальна і духовна культура, основні методологічні принципи дослідження культури, функції культури, спадкоємність, цінності, антропологія, аксіологія, артефакт, культурна система, контекст, культурологія, історія культури, спадкоємність та новаторство в культурі.

Змістовий модуль I

Семінар № 2. Історія культури давнього населення України

План

1. Українська культура як частина світової культури.
2. Витоки формування української культури, її загальна характеристика.
3. Символіка рослинного і тваринного світу в язичницькому світогляді.
4. Міфологічна спадщина, її роль у розвитку давньоруської та української культури.

Теми рефератів

1. Особливості культурологічних концепцій українських вчених.
2. Проблема Сходу і Заходу в світовій культурі.
3. Національна культура в системі світової культури.
4. Менталітет – фундамент національної культури.

5. Особливості культурного процесу скіфського періоду.
6. Духовний світ давніх слов'ян, особливості міфології.
7. Архетипи української культури.
8. «Велесова книга» – видатна пам'ятка культури стародавніх слов'ян.
9. Праслов'янська писемність.
10. Мистецькі надбання слов'ян.
11. Особливості релігійних вірувань давніх слов'ян.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть чинники становлення і розвитку східнослов'янської культури.
2. Які Ви знаєте фундаментальні ознаки первісної культури.
3. Дайте характеристику палеоліту, мезоліту, неоліту на східно-українських землях.
4. У чому полягає суть автохтонної концепції походження східних слов'ян.
5. Основні етапи розвитку старослов'янської культури.
6. Що Вам відомо про античну колонізацію Північного Причорномор'я.
7. Черняхівська культура та її особливості.

Рекомендована література

1. Історія української культури: навчальний посібник / О. М. Чебан, І.В. Федорова; за ред. О. П. Сидоренка. Київ, 2014. 576 с.
2. Історія української культури: підручник (ВНЗ IV р. а.) / В.А. Качкан, О.Б. Величко, Н.М. Божко та ін.; за ред. В.А. Качкана. 3-є вид., випр., Київ: Медицина, 2016, 368с.
3. Лещенко Н., Павлюк В. Українська культура. Свята. Традиції. Обряди. Харків, 2015. 191 с.
4. Шейко В. М., Білоцерківський В. Я. Історія української культури : навч. посіб. Київ: Знання, 2009. 271с.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека «Культура України». URL: <http://elib.nplu.org/>
2. Бібліотека текстів з історії української культури, першоджерела з історії української літератури та мови, історії України. URL: <http://izbornyk.org.ua/>

Методичні поради

Під час вивчення цієї теми необхідно усвідомити закономірності історичного розвитку української культури, дійти розуміння її як цілісного феномена, який незважаючи на внутрішні протилежності, утворює неподільну єдність. Розглядаючи науково обґрунтовану концепцію національної культури, студенти повинні не тільки з'ясувати сутність категорій конкретної теми або галузі мистецтва, але й усвідомлювати українську культуру як систему.

Важливо зрозуміти як під час формування та розвитку культури українського народу схрещувалися місцеві традиції й різноманітні культурні впливи, якою мірою ці впливи були лише виявом залучення Русі – України до кола світової цивілізації, а де вони зумовлювали внутрішню структуру української культури, неповторне поєднання її сторін та елементів.

Далі, слід провести аналіз **основних концепцій походження** українців. Доречно буде ознайомитися студентам з першими звітками про слов'ян, що належать римським історикам Плінію Старшому, Тациту, Птоломею та готському історичу Йордану.

Вторгнення войовничих кочових племен зі Сходу знищило Трипільську цивілізацію, загальмувало її розвиток. Її окремі елементи культури, а іноді й цілі пласти були успадковані цілими народами, що проживали в Україні.

Студентам варто засвоїти, що культура кочових племен, зокрема Кімерійців, ознаменувала собою **початок залізної доби**. Декоративно-прикладне мистецтво, кам'яне різьбярство та монументальна скульптура були у ті часи доволі своєрідними. Кімерійська кам'яна скульптура відноситься до меморіального жанру давньої монументальної пластики, мистецтво якої розповсюдилось по всій території Причорномор'я. Вона довгий час привертала увагу багатьох істориків та археологів, які досліджували етнографічне походження і пластичні особливості своєрідних для цього регіону стилів.

Наступним етапом формування культури східнослов'янських племен була **скіфська культура (VII–III ст. до н.е.)**. З численних іранських племен найбільше культурних пам'яток залишили в Україні скіфи. Історично ця назва охоплювала багато місцевих племен південних районів Східної Європи. Скіфська космогонія (система уявлень про походження Всесвіту) становила частину індоіранської. Їй притаманні погляди на Всесвіт як відмежований на Півдні океаном, а на Півночі – Ріпейськими горами, що сягали небес. Для вивчення цього питання необхідно з'ясувати характерні риси скіфської міфології, поховальних обрядів скіфів та скіфської військової культури. Окремо варто відзначити скіфський звіриний стиль, що має свої відмінності, одна з яких – об'єднання реалізму з декоративними мотивами. Шедеври золота скіфів і сьогодні є одними з найбільших культурних досягнень цього народу. Всесвітню популярність отримала золота пектораль з кургану Товста Могила на Дніпропетровщині. Головним мотивом прикраси було зображення тварин в звіриному стилі: оленя, лося, ведмедя, коня, птахів, риб. Існували певні закономірності розташування цих зображень, наприклад, зображення риби спостерігається тільки на кінських налобниках. Це доводить, що вони мали не тільки естетичне, але й магічне значення.

Наступною була культура сарматів. **Сармати** (грец. *Σαρμάται*) – це загальна назва споріднених зі скіфами кочових іраномовних племен скотарів, що вживалася еллінськими й римськими істориками. Це були войовничі племена. Атрибути їх військової культури сарматів мали свою специфіку. Своєрідною особливістю суспільного ладу сарматів, особливо в ранній, савроматський період, було високе становище жінок в родині та суспільстві. Вони були не лише хранительками вогнищ і вихователями дітей, але і воїнами, нарівні з

чоловіками. Знатні жінки нерідко виконували почесні жрецькі функції. Показово, що в могилу померлої жінки, навіть дівчини, нерідко клали, окрім прикрас, і предмети озброєння. Про вірування сарматів відомо значно менше, ніж про релігійні уявлення скіфів, але багато в чому вони подібні.

Далі, потрібно з'ясувати роль античних колоній у формуванні української культури, простежити вплив на неї великого грецького переселення до Північного Причорномор'я та Криму, а саме грецьких міст-держав, що виникли на території України: Ольвії, Херсонесу, Пантікапея, Феодосії, Боспорського царства.

Слід мати на увазі що, політеїзм релігійних вірувань грецьких міст-полісів – це важливий фактор тогочасної культури. Поєднання в пантеоні богів Північного Причорномор'я грецьких культів та вірувань місцевих племен відтворювало самотність цих міст. При підготовці до цього питання варто відзначити важливість переходу до монотеїзму в Боспорському царстві, розкрити зміст освіти та виховання в грецьких містах-полісах Північного Причорномор'я, роль початкових шкіл та гімназій, значення фізичного виховання. До нашого часу дійшло багато пам'яток офіційної лапідарної епіграфіки – написів, вирізьблених на кам'яних плитах, що містили державні закони, декрети, угоди тощо. Судячи з великої кількості графіті на уламках посуду, стилів (кістяних паличок для писання та інших пам'яток), можна зробити висновок, що писемність і освіта були найбільш важливими сторонами культурного життя населення полісів цього регіону.

Містобудування та архітектурні традиції, пластичне мистецтво античних міст-полісів Північного Причорномор'я багато в чому пов'язане з храмовою архітектурою та поховальними спорудами. При підготовці до цього питання варто звернути увагу напрями у живописі: сакральний та наївно-реалістичний.

Театральне життя Ольвії та Херсонесу було розлогим, виокремлювалися комедія та трагедія. Музика, сольний, хоровий спів відтворювали античні традиції. Зверніть увагу на музичні інструменти: ліра, кіфара, арфа, флейта, орган, сурма, труба.

При підготовці до питання про **культуру та дохристиянські вірування** давніх слов'ян варто відзначити, що міфологія – складова духовної культури слов'ян. Древні слов'янські вірування були язичницькими й ґрунтувалися на обожненні сил природи. Усе життя слов'ян пронизувала віра у втручання надприродних сил природи у їх життя, залежність людей від богів і духів. Найбільше вражали слов'ян явища природи, пов'язані з виявом сили та міці: блискавка, грім, сильний вітер, палахкотіння вогню. Не випадково верховним божеством у них був Перун – бог блискавки та грому, який, як і всі інші боги втілював у собі добрий і злий початок: він міг уразити людину, її житло блискавкою, але водночас він, згідно з міфом переслідував Змія, який переходується в будь-якому предметі, наздоганяє та вбиває його. Після перемоги над Змієм йде дощ і очищає землю від нечистої сили. Не менш сильними і грізними були: Сварог – бог вогню; Стрибог – бог вітрів, який надсилав війну; Даждьбог – бог успіху, який ототожнювався з сонцем; Хорс – бог Сонця (іноді Місяця). У пантеоні східнослов'янських божеств, на відміну від давньогрецького та

давньоримського, було порівняно мало богів, які безпосередньо втілюють інтереси і заняття людини. Як виключення можна назвати тільки Велеса (Волоса) – бога багатства, худоби і торгівлі, Мокош (Мокошу) – богиню дощу і води, яка в той же час протегувала ткацтву, а також Дану – богиню річок (згадка про неї є у багатьох піснях) та різні берегині.

Відмінною рисою ранніх вірувань східних слов'ян є і слабо виражений антропоморфізм богів: вони мало схожі на людину, нагадують переважно фантастичних істот. Скульптурні зображення божеств виконувалися з дерева. Унікальним пам'ятником культової скульптури тих часів є так званий Збручський ідол. Вчені досі сперечаються, кого ж саме він зображає. Одні вважають, що це ідол Святовита – чотириликого божества. Український філософ М. Попович доводить, що таке пояснення суперечить суті язичницького багатобожжя. На його думку, це чотири різних божества.

Ідоли богів встановлювалися східними слов'янами не в храмах, а в гаях, на берегах річок і т. д., такі місця називалися **капищами**. Культ божеств – прийняті ритуали жертвоприношень і звертань, священні атрибути, слова молитов – відомі дуже мало.

Світогляд східних слов'ян формувався відповідно до загальноєвропейських тенденцій розвитку уявлень про світ. Як і інші народи, вони вірили у пекло, небесну твердь, центр світу («Світове дерево»), вирій (місце, куди відлітають душі померлих праведників). Життя людини підлегле долі – «суду Божому». Правда, доля у східних слов'ян не була, очевидно, такою ж невідвратною, як фатум у давніх греків, але головні події людського життя вважалися визначеними наперед. Недаремно майже кожне календарне свято включало обряди ворожби про майбутнє життя людини.

Якісно нові культурні процеси в Київській Русі відбулися вже після прийняття християнства. Під час розгляду релігійної системи уявлень східних слов'ян доцільно звернути увагу на те, що вони були язичниками, а ґрунтом їх релігійного світогляду був пантеїзм. Особливо значимим було обожнення природних стихій, зокрема води – як джерела життя та вогню – символу сонця і блискавки, очищувальної сили.

Поступово, з формуванням ранньокласового суспільства та підвищенням значущості князівської влади, склалася ієрархічна система міфологічних уявлень, зокрема, оформився язичницький пантеон богів. Міфологія того часу відображала осягнення людиною своєї єдності з природою та людською спільнотою, домінування колективної свідомості, на ґрунті якої формувалися сімейно-родові та сезонні культу. Розглядаючи міфологію давніх слов'ян, потрібно обмінятися думками про бінарні опозиції та найбільш значущі для людини поняття – такі, як Правда й Кривда, Життя та Смерть, Доля й Недоля. Слід звернути увагу на той факт, що особливо наочним утіленням пантеїстичності світобачення слов'ян були істоти напівбожественної сутності, які насичували собою увесь світ буття людини – зокрема, лісовики, домовики, водяники, русалки. По закінченні вивчення цієї теми студентам необхідно оволодіти змістом таких категорій: «неолітична революція», синкретизм, самодетермінація, значущість системи табу, домінування образно-чуттєвого сприй-

няття світу, опора на міфологічну свідомість, магія, фетишизм, тотемізм, шаманство, символічні образи тварин, рослин, архетип, ментальність.

Змістовий модуль I

Семинар № 3. Історія культури княжої доби

План

1. Особливості слов'янської культури до прийняття християнства.
2. Християнізація – рушій нових культурних процесів у Київській державі.
3. Галицько-Волинська держава: формування західного генотипу української культури.

Теми рефератів:

1. «Двовір'я» та його специфічне втілення в українській культурі.
2. Зв'язок культури Київської держави з античністю.
3. Розвиток освіти та науки у Київській Русі.
4. Правова культура Київської Русі.
5. Сакральне мистецтво: архітектура, живопис, скульптура.
6. Літописання доби Київської Русі.
7. Музичне мистецтво Київської Русі.
8. Українська національна символіка.
9. Літературні пам'ятки Київської Русі.
10. Давньоруська культурна спадщина в східноєвропейському ареалі культурних традицій.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягала зміна світоглядної системи у людини часів Київської Русі?
2. Дайте характеристику політичній системі та державницькій ідеології на Русі.
3. Як відбувався розвиток освіти у добу князювання Ярослава Мудрого?
4. Назвіть архітектурні пам'ятки Київської Русі та їх особливості.
5. Розвиток книжної справи. Особливості літописної, перекладної та оригінальної літератури.
6. Роль стольних міст, церкви і княжого двору в розвитку культури.
7. Кого Ви знаєте із відомих діячів культури Київської Русі?
8. Характеристика культури Київської Русі як середньовічного типу культури. Назвіть провідні жанри мистецтва.
9. Загальна характеристика соціально-політичного становища у Галицькій і Волинській землях у XII–XIII ст.
10. Пам'ятки мистецтва Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. Особливості архітектури, живопису і художніх ремесел.

Рекомендована література

1. Білоус П. В. Історія української літератури XI - XVIII ст.: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ, 2009. 423 с.
2. Білоус П. В. Українська література XI – XVIII ст. Київ, 2010. 357 с.
3. Історія української культури: навчальний посібник / О. М. Чебан, І.В. Федорова; за ред. О. П. Сидоренка. Київ, 2014. 576 с.
4. Історія української культури: підручник (ВНЗ IV р. а.) / В.А. Качкан, О.Б. Величко, Н.М. Божко та ін.; за ред. В.А. Качкана. 3-є вид., випр., Київ: Медицина, 2016, 368с.
5. Лещенко Н., Павлюк В. Українська культура. Свята. Традиції. Обряди. Харків, 2015. 191 с.
6. Шейко В. М., Білоцерківський В. Я. Історія української культури : навч. посіб. Київ: Знання, 2009. 271с.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека «Культура України». URL: <http://elib.nplu.org/>
2. Бібліотека текстів з історії української культури, першоджерела з історії української літератури та мови, історії України. URL: <http://izbornyk.org.ua/>
3. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАНУ. URL: <http://etnolog.org.ua/>

Методичні поради

Слід акцентувати увагу на тому, що культура Київської Русі – яскраве явище європейської середньовічної культури. Київська Русь проіснувала з IX до середини XIII століття.

Аналіз **першого питання** доцільно почати з розгляду соціально-економічних та суспільно-політичних передумов християнізації. Закономірно, що духовна перевага християнської культури над язичницькою усвідомлювалася дедалі сильніше. Виникнення Київської держави ознаменувалося поступовою, а іноді й революційною зміною світогляду від родинно-племінного до державницького та від язичницького до християнського. Цей процес став основою та змістом культурного розвитку Київської Русі. Аналізуючи особливості прийняття християнства, потрібно звернути увагу на те, що у X ст. християнство стало панівною релігією в Європі. На Русі про християнство було відомо задовго до релігійних реформ Володимира Великого: християнами були Аскольд і Дір. Достовірним є факт хрещення княгині Ольги у 958 році, але вирішальним для процесу християнізації України було введення релігії як державної в 988 рр. Щоб замінити місцеві вірування й обряди єдиним християнським культом, церковним проповідникам та ієрархам довелося тривалий час пристосовувати свої служби до язичницьких богів, свят і обрядів. Так, Перун став ототожнюватися з Іллею-пророком, Ярило – зі святим Юрієм (Георгієм), давні зимові свята були приурочені до Різдва Христового і Хрещення, дохристиянське свято Великодня (назва збереглася) – до Воскре-

сіння Ісуса Христа і т. д. Проти язичницького свята Івана Купала церква боролася багато сторіч, але так і не змогла його подолати. Так і не вдалося похитнути віру народу в «нижчі духи». Процес християнізації на Русі розтягнувся на віки.

Важливою подією, яка **сприяла християнізації**, стало запровадження в Київській Русі писемності і літератури. У 60–70-х роках IX ст. візантійський імператор Михайло III відправив до слов'ян двох братів-священників – Кирила і Мефодія. Вони упорядкували слов'янський алфавіт і переклали на церковно-слов'янську мову Євангеліє. Варто зазначити, що давньоруська література в цей час розвивалася рідною мовою. Церковнослов'янською мовою писалася церковно-повчальна та житійна література, близькою до розмовної велося ділове листування, склалися юридичні акти («Руська правда»), літописи, пам'ятки світської літератури («Слово о полку Ігоревім»). Обидві мови були близькі та зрозумілі українському народу.

Писемна література спиралася на два джерела – усну народну творчість і християнську традицію. Народні пісні й перекази використовувалися літописцями. Від усної народної творчості Древньої Русі у фольклорі українського народу збереглися колядки і щедрівки. Вершиною усної народної творчості став героїчний билинний епос. Билина (старина) – руська народна епічна пісня про богатирів та їх подвиги, народні речитативно-мелодійні епічні пісні соціально-побутового змісту, героїко-патріотичного характеру. Билинні тексти прийнято поділяти на два типи: 1) військові, власне героїчні (билини про Іллю Муромця, Добриню Нікитича, Альошу Поповича); 2) соціально-побутові, в яких, проте, завжди наявний і героїчний елемент («Вольга і Микула», «Дюк Степанович», билини про Садка). Окрім цього, усі билини діляться на два цикли – київський та новгородський (залежно від того, з якими центрами давньої Русі співвідносяться події, що описані в них). Головною темою билин стала боротьба з іноземними загарбниками, ідея єдності та величі Київської Русі.

Билини (старини) – виникли на основі абсолютно конкретних історичних подій. Тікаючи від татаро-монгольського гніту (XIII–XIV ст.) скоморохи занесли ці пісні на окраїнні землі Княжої держави (Новгородська земля й прилеглі території), звідки вони поширилися на Урал і в Сибір. В Україні на зміну цьому старовинному епосові прийшли козацькі думи, пісні, легенди про боротьбу з турецькими, татарськими й польськими завойовниками в XVI–XVII ст. Головні персонажі билин – є історичними особами, їхні імена зафіксовані в «Повісті временних літ», інших хроніках та рукописних документах того часу. Ці ж образи побутують в інших жанрах українського фольклору (баладах, думах, легендах, казках, піснях).

Билинний епос поділяють також на кілька груп, які виокремлюються на основі трьох принципів: хронологічного (час подій), географічного (місця подій) тематичного (самі події й спосіб їх зображення). Найвідомішим героєм київського циклу є Ілля Муромець. Його ім'я згадується і в епосах інших народів, що свідчить про популярність богатиря Іллі не тільки в межах Русі. У билинах про Іллю Муромця чітко простежується ідея християнства. Він не був

богатирем з дитинства. У билині «Ізцілення Іллі» йдеться про те, що він до 30 років «сиднем сидів» – був паралізований. Вилікували його каліки (перехожі – прочани до святих місць), які володіли християнським даром чудесного зцілення.

Перші діяння Іллі після видужання – селянська робота на землі, корчування лісу під поле. Так випробовується його богатирська сила, і тільки після цього він став готовим до поединку з ворогом. У першій билині про його військові подвиги («Ілля і Соловей-розбійник») Ілля отримує від батьків наказ творити тільки добро. Тому він сам обирає свій подальший життєвий шлях – послужити князеві Володимиру вірою-правдою, постояти за віру християнську.

Композиція билин усталена. Кожна билина ділиться на три частини: зачин (заспів), виклад і кінцівка (ісход). Зачин і кінцівка мають спеціальні поетичні форми й виконують функції обрамлення билин. Поетичність цього жанру також забезпечується вживанням постійних епітетів (чисте поле, ясне сонце), порівнянь (багатозначних і гіперболічних, наприклад, богатир б'є ворогів, мов траву косить), метафор (заспівала тятива, розгорівся бенкет), паралелізмів (коли внутрішній світ людини порівнюється з явищами природи, наприклад: «на заході красне сонечко – на відході життя дівоче»). Важливу роль відіграє гіперболізація та ідеалізація героїв. Билинний вірш побудований за законами народного тонічного віршування. Він виконується наспівною мовою (речитативом). Билинам властиве римування, але рима часто тільки віддалено співзвучна. У давнину билини виконували в супроводі струнного музичного інструмента (найчастіше гуслів), але з часом ця манера їхнього виконання втратилась.

Велику роль у Київській державі починає відігравати перекладна література. З Константинополя до Києва стали надходити церковні і світські твори, написані грецькою та іншими мовами. Одним з перших на Русі був переклад Євангелія, виконаний у Києві дияконом Григорієм для новгородського посадника Остромира – «Остромирове Євангеліє». Також поширювалися апокрифічні твори – твори релігійного змісту, неканонізовані церквою. Тут же слід зупинитися на розвитку «книжкового» мистецтва і появі перших бібліотек, та охарактеризувати особливості книгопереписування в державі.

Далі, необхідно звернути увагу на той факт, що із запровадженням писемності поступово почала розвиватися освіта, яка полягала у навчанні вмінню читати, писати, рахувати. Потім слід зупинитися на свідченнях про вищу освіту в Київській Русі, зокрема серед церковних ієрархів, та членів княжої родини і наближених до неї осіб.

Розглядаючи питання про приєднання Київської Русі до світового культурного процесу, студентам доцільно з'ясувати, що християнізація сприяла бурхливому розвитку всіх видів мистецтва. Духовне піднесення русичів особливо виявилось в архітектурі, іконописі, музиці, літературі, книжковій мініатюрі.

Потім, було б корисним звернути увагу на культуру Галицько-Волинського князівства – складової історії Давньої Русі періоду феодальної роздрібненості. Варто зазначити причини феодальної роздрібненості, що корінилися у

тогочасних виробничих і суспільних відносинах, які розвивалися на базі піднесення продуктивних сил у сільському господарстві й ремеслі. Далі слід перейти до розгляду мистецьких здобутків Галицько-Волинського князівства. При цьому бажано підкреслити, що поширеними жанрами літератури у XIII ст. стають військові повісті, розповіді про життя мучеників, проповіді. Успішно розвивалося й літописання у Галицько-Волинському князівстві, а розвиток усної народної творчості відбувався на основі давньоруських усно-поетичних надбань і традицій. Високохудожньою писемною пам'яткою XIII століття є «Галицько-Волинський літопис», перша частина якого була складена в Галичі. В Галицько-Волинському літописі серед багатьох цікавих історичних подій та імен згадаються три тодішні галицькі діячі культури – «премудрий художник» Тимофій, «хитрець» Авдій і «словетний співець» Митуса.

Яскравим виявом високого рівня культури була архітектура краю. Визначальним у розвитку тогочасної архітектурної творчості залишалося храмове будівництво. Студентам необхідно звернути увагу і на високий рівень оборонно-фортифікаційного мистецтва у Галичині. Саме галицька архітектурна школа стала характерним поєднанням давніх традицій київсько-візантійського мистецтва з європейською технікою будівництва та декоративним оздобленням храмів і палаців.

По закінченні вивчення цієї теми студенти повинні оволодіти змістом таких категорій: християнство, книжкова мініатюра, глаголиця, кирилиця, літописання, храмове будівництво, канон, візантійський стиль.

Змістовий модуль I

Семінар №4. Культура литовсько-польського періоду української історії

План

1. Ренесансний гуманізм в Україні.
2. Формування державної ідеї в літописах, історичних і літературних творах.
3. Острозька школа і Києво-Могилянська академія як осередки нових культурних процесів на Україні.

Теми рефератів

1. Українська культура та європейські культурні процеси XIV–XVII ст.
2. Ідеал людини доби Відродження.
3. Брестська церковна унія: підготовка, здійснення, наслідки.
4. Вплив реформації в українських землях.
5. Виникнення та діяльність православних братств.
6. Релігійна полеміка, її основні ідеї та представники.
7. Виникнення і діяльність київського культурного осередку.
8. Становище української православної церкви. Духовенство.
9. Полемічна література у релігійній боротьбі XVI–початку XVII ст.
10. Культурно-просвітницька діяльність Петра Могили.

11. Україна очима чужоземних мандрівників.
12. Розвиток українського книгодрукування в українських землях.
13. Система освіти в Україні II пол. XVI–середины XVII ст.

Питання для самоконтролю

1. Яким, на Вашу думку, було становище України у складі Великого князівства Литовського?
2. Історія церкви в Україні у XVI–XVII ст.
3. Розвиток освіти в польсько-литовську добу.
4. Як вплинула доба Реформації на гуманістичний розвиток України?
5. У чому полягала роль братств у розвитку освіти в Україні?
6. Охарактеризуйте роль Острозької школи у поширенні освіти і книгодрукуванні.
7. У чому полягала сутність релігійної та соціальної позиції Івана Вишенського?
8. Перші книгодрукарі слов'ян. Яким був їх внесок у розвиток духовності України?
9. У чому виражалась культурно просвітницька діяльність Петра Могили?

Рекомендована література

1. Богуцький Ю.П., Андрущенко В.П., Безвершук Ж.О., Новохатько Л.М. Українська культура в європейському контексті. Київ, 2007. 679 с.
2. Історія української культури: навчальний посібник / О. М. Чебан, І.В. Федорова; за ред. О. П. Сидоренка. Київ, 2014. 576 с.
3. Історія української культури: підручник (ВНЗ IV р. а.) / В.А. Качкан, О.Б. Величко, Н.М. Божко та ін.; за ред. В.А. Качкана. 3-є вид., випр., Київ: Медицина, 2016, 368с.
4. Лещенко Н., Павлюк В. Українська культура. Свята. Традиції. Обряди. Харків, 2015. 191 с.
5. Україна крізь віки. У 18-и т. Київ, 1998-2008.
6. Шейко В. М., Білоцерківський В. Я. Історія української культури : навч. посіб. Київ: Знання, 2009. 271с.

Інформаційні ресурси

4. Бібліотека «Культура України». URL: <http://elib.nplu.org/>
5. Бібліотека текстів з історії української культури, першоджерела з історії української літератури та мови, історії України. URL: <http://izbornyk.org.ua/>
6. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАНУ. URL: <http://etnolog.org.ua/>

Методичні поради

Перше питання полягає в аналізі європейського Ренесансу та його впливу на розвиток української культури у XV–XVI ст. У XV–XVI ст. у культурному житті багатьох європейських країн відбувся могутній сплеск. Згодом цей період назвали Відродженням або Ренесансом. Студент має звернути увагу на те, що гуманізм Ренесансу є відродженням античного мислення і науки. Принципово новим для ренесансної епохи є піднесення значення краси, що варто відзначити при підготовці цього питання. Глибоке піднесення природи, людини, космосу, характерне майже для всіх представників Відродження. Практичного значення набуває всебічна освіченість митця, його обізнаність у різних галузях наукових знань.

Студент має зрозуміти, що розповсюдження гуманістичних ідей в Україні сприяло встановленню культурних зв'язків з країнами Західної Європи. При розгляді цього питання важливим є з'ясування причин гальмування ренесансних впливів в українських землях. Варто також зрозуміти і особливості духовних процесів в українській культурі XIV – першої пол. XVII, що відбувались в умовах експансії Польсько-Литовської держави та Речі Посполитої. Слід також зазначити, що цей період в історії України дав українцям небагато культурно-цивілізаційних надбань.

Далі необхідно особливо підкреслити, що Україна зазнала найбільших втрат від Люблінської Унії: національному життю і національним традиціям було завдано тяжкого удару. Відбулись помітні зміни в адміністративному поділі українських земель.

При розгляді **другого питання**, потрібно зазначити, що на початку XV ст. починається національне пробудження, виникає протест українців проти полонізації, висуваються ідеї національної незалежності, пробуджуються національна свідомість українського народу, інтерес до рідної мови. Відбувається процес становлення української нації.

Далі слід зазначити, що в цей період активно розвивається народна творчість, яка найвищого злету досягла у фольклорі, який є відображенням глибоких переживань. Особливої уваги заслуговує акцентування ролі пісень і дум у духовному житті українського народу.

Потім необхідно звернути увагу, на той факт, що головним питанням культурного життя цієї доби було національне питання. Це було пов'язане з необхідністю збереження українського народу як етносу, його мови, культури та традицій.

Далі слід розкрити **місце освітніх центрів** в справі збереження ідей православ'я, і вирішенні проблем духовно-національного змісту. Освітня діяльність братств мала особливе значення для формування системи освіти в Україні. **Братства** – національно-релігійні громадські організації право-славного міщанства. Спочатку завданнями церковних братств була турбота про зовнішній порядок у храмі, його матеріальну підтримку, утримання шпиталів, допомога хворим і малозабезпеченим. Члени братства платили внески, на які влаштовувались свята – «кануни». Але згодом вони все активніше включалися в суспільно-політичний, національно-визвольний і релігійний рух, стали

осередками розвитку української культури. Багато в чому саме завдяки підтримці зміцнених братств самобутня українська культура змогла вистояти у протистоянні з єзуїтами і державними інститутами Речі Посполитої. Доцільно буде проаналізувати діяльність Львівського братства та його відомих викладачів – Арсенія Еласонського, братів Стефана і Лаврентія Зизаніїв, Памви Беринди, Іова Борецького.

За аналогією із Львівською школою виникають братські школи у Галичі, Луцьку, Вінниці, Немирові, та інших містах.

У Києві братська школа була заснована в 1615 році. Першим її ректором став Іов Борецький, другим – Мелетій Смотрицький, третім – Касіян Сакович.

Особливої сили й політичної ваги братству надав вступ до нього гетьмана П. Сагайдачного з усім Військом Запорізьким, завдяки чому воно перетворилося на могутній осередок національно-визвольного й культурного руху. З його ініціативи в 1620 році в Україні було відновлено православну ієрархію. Найбільшою заслугою братства як культурного осередку було заснування Києво-Могилянського колегіума (з 1701р. – Києво-Могилянська академія).

При підготовці до цього питання студент повинен опанувати концепціями перших представників української гуманістичної думки в українських землях: Юрія Дрогобича (Ю. Котермака), Павла Русина (П. Процелера) із Кросно, Станіслава Оріховського.

Важливим для вивчення третього питання є усвідомлення напрямів діяльності Острозького культурно-освітнього центру заснованого Костянтином Острозьким. Варто розглянути особливості творчої діяльності його представників: Г. Смотрицького, К. Лукаріса, Д. Наливайка, І. Лятоша та інших вчених та викладачів Острозької академії.

Для з'ясування цього питання слід приділити увагу книгодрукарській справі в Україні. Так, Ш. Фіоль був друкарем першої україномовної книжки поза межами України, а І. Федоров – першодрукар в українських землях, з діяльністю якого пов'язано створення культурної пам'ятки – видання повної художньо ілюстрованої Біблії слов'янською мовою в 1581 році.

Вивчення третього питання семінару пов'язано з розкриттям досягнень українських літераторів тієї доби – прихильників європейської гуманістичної традиції: Ю. Рогатинця, М. Смотрицького, З. Копистенського, Д. Наливайка, С. і Л. Зизаніїв. Не менш знайомими були й представники візантійської традиції: І. Вишенський, І. Борецький, Й. Княгицький, Й. Почаївський, І. Копистенський та ін. В цьому питанні має бути проаналізована й студентом поезія тих часів. Студент повинен знати, що полемічна література тих часів стала важливою ідейною зброєю в боротьбі за соціальне та національне визволення українського народу та сприяла піднесенню національно-визвольного руху.

Характеризуючи структурну організацію навчання у Острозькій академії, слід звернути увагу, що вагомі здобутки вітчизняної вищої освіти пов'язані з ім'ям Петра Могили, який, будучи митрополитом Київським, у 1632 році заснував Київський колегіум – вищий заклад європейського типу. Саме йому судилося стати єдиним вищим навчальним закладом Східної Європи, де

готувались кадри для всього православного світу і відіграти значну роль у розвитку освіти, науки і культури в Україні.

Потрібно звернути увагу студентів і на реформаторську діяльність митрополита Київського і Галицького Петра Могили, який був відданим і невтомним борцем за торжество православ'я в складних історичних обставинах на Україні в XVII столітті

По закінченню вивчення цієї теми необхідно оволодіти змістом таких категорій: гуманізм, Ренесанс, нація, етнос, національна ідея, літопис.

Змістовий модуль II

Семинар № 5. Українська культура часів козаччини і Гетьманщини

План

1. Суспільно-політична ситуація в Україні і її вплив на розвиток культури
2. Українська культура як відображення процесів у часи козацтва
3. Система освіти в Україні у другій половині XVII–XVIII ст.
4. Специфіка національного варіанту бароко в літературі, театрі, музиці та архітектурі.

Теми рефератів

1. Шкільництво, його організація. І. Мазепа й освіта.
  2. Григорій Сковорода – просвітник, філософ, поет.
  3. Український епос XVII–XVIII ст.
  4. Іконопис та монументальний живопис XVII–XVIII ст.
  5. Музична культура XVIII ст.
  6. Феофан Прокопович – видатний діяч просвітництва і культури.
  7. Театральне мистецтво.
  8. Нові тенденції розвитку образотворчого мистецтва другої половини XVI–XVIII ст.
  9. Архітектура й образотворче мистецтво другої половини XVIII ст.
- Освіта в Україні у XVIII ст.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте соціально-економічні та політичні передумови виникнення українського козацтва.
2. Що Вам відомо про походження поняття «козак»?
3. У чому виражався феномен українського козацтва, його історичне і культурне значення.
4. Чому, на Вашу думку, Запорізьку Січ називали українською Спартою?
5. Хто із козацьких старшин уславив себе подвигами та організаційними діями?
6. Назвіть провідні риси українського бароко.

7. У чому полягала специфіка козацької символіки?
8. Роль українського козацтва у становленні освітніх закладів.
9. Охарактеризуйте Києво-Могилянську академію, її роль і значення в культурному розвитку України.
10. Доведіть, що творчість Феофана Прокоповича носила гуманістичний характер.
11. Козацькі літописи як провідний жанр цієї доби.
12. Г. С. Сковорода – визначний український філософ і поет.
13. У чому полягала своєрідність «вченої» поезії і кого Ви знаєте з її представників?
14. Назвіть основні риси українського вертепу. У чому полягала специфіка його репертуару.
15. Охарактеризуйте творчість А. Веделя, М. Березовського і Д. Бортянського в контексті культурного життя України.

Рекомендована література

1. Дзюба О.М. Приватне життя козацької старшини XVIII ст.: (на матеріалах епістолярної спадщини) / відп. ред. В.А.Смолій. Київ, 2012. 348 с.
2. Історія української культури: навчальний посібник / О. М. Чебан, І.В. Федорова; за ред. О. П. Сидоренка. Київ, 2014. 576 с.
3. Історія української культури: підручник (ВНЗ IV р. а.) / В.А. Качкан, О.Б. Величко, Н.М. Божко та ін.; за ред. В.А. Качкана. 3-є вид., випр., Київ: Медицина, 2016, 368с.
4. Україна крізь віки. У 18-и т. Київ, 1998-2008.
5. Шейко В. М., Білоцерківський В. Я. Історія української культури : навч. посіб. Київ: Знання, 2009. 271с.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека «Культура України». URL: <http://elib.nplu.org/>
2. Бібліотека текстів з історії української культури, першоджерела з історії української літератури та мови, історії України. URL: <http://izbornyk.org.ua/>
3. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАНУ. URL: <http://etnolog.org.ua/>
4. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/554>
5. Сайт «Культура України». URL: <http://k-ua.net/>

Методичні поради

Розпочинаючи вивчення теми, необхідно мати на увазі, що майже вся Україна в ту добу перебувала під польським пануванням. Українська культура спиралася на два середовища – міщансько-духовне та козацьке. Перше з них вело напружену боротьбу з польським впливом. Учителі, літератори, друкарі, священики об'єдналися в єдиний потік, що творив ідеологію і пробуджував

свідомість українського населення. Другим організаційним центром духовного розвитку стало Запорізьке військо, яке усвідомлювало себе захисником «християнської віри» від бусурманів та католиків.

Далі, слід охарактеризувати, унікальне явище у розвитку культури України – **українське козацтво**, проаналізувати етимологію слова «козак», розглянути особливості виникнення козацьких поселень.

При розгляді змісту культури козацтва необхідно розглянути самотні традиції козаків, та показати, що вони були водночас демократичними і суворими. Вони відповідали морально-етичним еталонам нашої нації. Студентам також доцільно з'ясувати основні причини формування цих традицій.

Під час підготовки до другого питання необхідно розглянути внесок гетьманів у розвиток української культури, та показати, що майже одночасно зі спалахом культурно-національного руху в останній чверті XVI ст. зросло значення козацтва, яке поступово стало чинником не лише суспільного життя, але й культурного розвитку тому формується реєстрове козацтво та Запорозька Січ. Незважаючи на те, що спочатку козацтво не було численним, саме образ козака – лицаря з часом стає загальнонародним ідеалом. Студенти повинні засвоїти, що козацькі лави поповнювалися за рахунок бояр і міщан, «покозачитися» прагнули селяни, українці, поляки, росіяни, литовці і т. д. Заслуги козаків у захисті українських земель від татарських набігів добре відомі. Однак, захищаючи свої права, виступаючи проти наступу на власні вольності, козацтво часто очолювало більш ширший рух, в якому поєднувались соціальні й національно-релігійні мотиви.

Варто звернути увагу, що після проголошення Берестейської церковної унії, боротьба козацтва за права православної церкви, надала релігійного забарвлення іншим політичним вимогам козацтва. Потрібно звернути увагу студентів, на той факт, що козацтво з часом перетворилося на вагому політичну силу. Висока і розвинута культура Січі домінувала у XVI–XVIII ст. та Гетьманщини у XVII–XVIII і справила величезний вплив на формування національної самосвідомості українців, **розвиток освіти українського народу**.

Потім слід показати роль Запорізького війська у створенні розгалуженої системи освіти. Варто зазначити, що у системі шкільництва на Запоріжжі існувало три типи шкіл: січові, монастирські та церковнопарафіяльні. При цьому феномен духовності козацької педагогіки полягав у поєднанні духовно-інтелектуального та фізичного ідеалу, з вірою у вищість справедливості, мужності та мудрості. Діяльність козацьких шкіл стала важливим етапом в історії освіти в Україні.

При розгляді питання про **специфіку українського бароко** потрібно відзначити, що в Україні бароко знаменувало собою повернення до певних традицій Київської Русі. Потрібно звернути увагу на характерні особливості бароко, такі як: неспокій, поривання, почуття потужності і ніби недовершеності, намагання поєднати протилежні, навіть несумісні начала. Аналізуючи специфічні особливості українського бароко, необхідно знати, що в західно-європейській культурі провідним у бароко є питання смерті. Для українського бароко характерним є звеличення воїнської слави, подвигу, лицарських чеснот,

святої жертви, високих звершень духу, перемоги життя над смертю. Для українського бароко характерним є також життєстверджуюче сприйняття дійсності та протистояння ворожим силам.

З метою кращого розуміння **третього питання** варто звернути увагу на особливості українського бароко в архітектурі, місцеві й регіональні школи дерев'яного та мурованого зодчества. Варто опрацювати постаті видатних майстрів барокової архітектури: Г. Григоровича-Барського, С. Ковніра, Й. Шеделя, І. Зарудного, Ф. Старченка.

Особливості стилю бароко в образотворчому мистецтві також важливі для розуміння цієї культурної доби, у зв'язку з цим слід приділити увагу монументальному живопису, (львівській художній школі та школі Києво-Печерської лаври), портретному живопису, емблемо- та герботворчості, символам української геральдики, іконопису. Варто опрацювати персоналії І. Рутковича, Й. Кодзелевича, М. Петраховича, Ф. Сельковича. Доцільно окремий виступ на семінарі присвятити творчості представників Жовківського мистецького центру: Ю. Шимановича, У. Тутковича, А. Альтомоне та малярів художньої школи київської академії: І. Щирський, Д. Галятовського, Г. Левицького, Л. Тарасевича, І. Мигури. Додатково можуть бути розглянуті і досягнення Київської граверної школи. Розгляд цього питання також можна пов'язаний з аналізом внеску в культуру української співочої школи. Студенти повинні дослідити творчість відомих композиторів: А. Веделя, М. Березовського, Д. Бортянського. Окремо варто опрацювати театральне мистецтво: вертеп, шкільна драма (містерії, мораліте, інтермедії, драми). При цьому слід відзначити, що Феофан Прокопович був реформатором українського барокового театру. Готуючись до цього питання необхідно звернути увагу на те, що у XVII–XVIII ст. українська література (що також розвивалася в контексті європейського бароко) досягла своєї рідної довершеності та оригінальності. Разом з староукраїнською літературною (церковнослов'янською) мовою застосовував-лась латина та польські мови. Часто сюжетна лінія літературних творів мала походження з тогочасного життя, а героями ставали вихідці з усіх станів суспільства.

Особливих успіхів у літературному бароковому процесі досягла українська віршова поезія, народні думи та пісні про «козацьку славу». Авторами поетичних творів були церковні ієрархи, рядові священники та ченці, вчителі, студенти, урядовці, мандрівні дяки, письменні селяни. Поезія відзначалась значним жанровим та змістовим розмаїттям. Виділялась релігійно-філософська, елітарно-міфологічна, шляхетська, історичні, лірична, гумористично-сатирична поезія, що тісно перепліталася з народною пісенністю. Вміння складати вірші за всіма правилами книжкової верифікації свідчило про рівень освіченості та інтелектуалізму їх авторів. С. Полоцький, Д. Туптало, С. Яворський, К. Транквіліон-Савровецький писали в елітарному бароковому стилі. Характерним жанром барокової поезії була епіграма. У цьому жанрі особливо плідно працював І. Величковський. У XVII ст. великого поширення набули панеліричні вірші, що писалися на честь високопоставлених осіб та з нагоди якоїсь урочистої події.

У цей період також значного розвитку набула народна поезія, насамперед, історичні пісні та думи. Вони були пройняті героїкою, патріотизмом, прагненням до волі. Саме такими є народні твори «Зажурилася Україна», «Гей, не дивуйте, добрі люди», «Розлилися круті бережечки», «Ой з-за лісу, із-за темного», були відтворені образи Б. Хмельницького (Чи не той то хміль»), Нестора Морозенка («Ой Морозе, Морозенку, ти славний козаче»), Івана Сірка («Та ой як крякнув же та козак Сірко»). Багато пісень, переказів і легенд склали народні поети про Максима Залізняка, Івана Гонта, Олексу Довбуша.

Також студентам потрібно звернути увагу на розповсюдження ідей просвітництва в Україні. Центральне місце в підготовці до цього питання посідає аналіз творчості Г. С. Сковороди – підсумок старої барокової літератури та започаткування просвітницького реалізму. Внесок Г. Сковороди в духовну культуру українського народу міститься в багатьох напрямках діяльності. Особливість творчої діяльності Г. Сковороди (яка потім відбилася і на характері його філософського вчення) полягала в тому, що в основному при негативному ставленні суспільства, яке потопало в користолюбстві, він обрав таку позитивну форму боротьби зі злом, при якій центр тягаря зі сфери критики політичних відносин в суспільстві був переміщений ним у сферу освіти, культури та моралі.

По закінченні вивчення цієї теми слід оволодіти змістом таких категорій, як козак, лицар, воїн, бароко, Ренесанс, геральдика, «емблематичність», портретний живопис, козацькі храми.

Змістовий модуль II

Семінар № 6. Національно-культурне відродження України у XIX - в першій половині XX ст.

План

1. Формування різночинної інтелігенції та зростання інтересу до національної історії і культури українського народу.
2. Становлення національного професійного театру.
3. Особливості образотворчого мистецтва та архітектури.
4. Культурний розвиток України в період Національної революції 1917–1921 рр.
5. Література й театр на тлі нових національних та соціальних реалій.

Теми рефератів

1. Діячі української культури XIX ст.: їх роль в європейському та російському культурних просторах.
2. «Просвіти» та їх роль у культурному процесі.
3. Нові течії відображення світу в мистецтві початку XX ст.: модернізм та реалізм.
4. Сутність «теорії боротьби двох культур».

5. Діяльність першої Української академії наук, її значення.
6. Театр «Березіль» – нова віха театрального мистецтва України.
7. С. Крушельницька – знаменита оперна співачка української та зарубіжної сцени.
8. О. Довженко – видатний майстер українського і світового кіно-мистецтва.
9. Значення та діяльність ВАПЛІТЕ як провідного літературного об'єднання 20-тих рр. ХХ ст.
10. Культурні процеси в західноукраїнських землях у 20–30-ті рр.
11. Суспільно-культурна діяльність М. Хвильового.
12. Ставлення «Пролеткульту» до культури попередніх століть.
13. Сталінські репресії проти української інтелігенції.
14. Вплив Другої світової війни на художню українську культуру та мистецтво.

Питання для самоконтролю

1. Що Вам відомо про становлення національно-культурного відродження на Україні у ХІХ ст.?
2. Університети як осередок формування національної інтелігенції.
3. Особливості української мови у творах І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка.
4. Охарактеризуйте прояви класицизму і реалізму в українській культурі.
5. Проблема національної роздвоєності української інтелігенції у творчості М. Гоголя, Є. Гребінки, М. Максимовича.
6. Роль П. Куліша у національно-культурному розвитку України.
7. І. Франко – видатний дослідник української культури.
8. Т. Г. Шевченко – видатний український митець.
9. Внесок М. І. Костомарова у вивчення та популяризацію української культури.
10. Діяльність «Просвіт» та їх роль у культурному процесі.
11. Дайте характеристику концепції соціалізму М. Драгоманова.
12. Наукові товариства та їх роль у розвитку науки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.
13. Назвіть основні причини зміни світоглядної парадигми у культурі ХХ ст.
14. Охарактеризуйте провідні напрями і течії культур ХХ ст.
15. Які основні риси модернізму Вам відомі?
16. У чому полягає криза європейської реалістичної культури на зламі ХІХ–ХХ ст.
17. Як проявилась активізація культурних процесів в Україні кінця ХІХ – поч. ХХ ст.?
18. Охарактеризуйте художньо – творчі угруповання 20-х рр. ХХ ст. та їх роль у розвитку української культури.
19. Назвіть особливості творчості В. Сосюри, М. Зерова, М. Рильського, П. Тичини, О. Вишні.
20. Розвиток українського театру 20–30 х рр. ХХ ст. Лесь Курбас.
21. Розвиток українського кінематографу.

22. Внесок О. Довженка в український кінематограф.
23. Архітектура та образотворче мистецтво в українській культурі ХХ ст.
24. Українська культура у часи воєнних випробувань.

Рекомендована література

1. Історія української культури: навчальний посібник / О. М. Чебан, І.В. Федорова; за ред. О. П. Сидоренка. Київ, 2014. 576 с.
2. Історія української культури: підручник (ВНЗ IV р. а.) / В.А. Качкан, О.Б. Величко, Н.М. Божко та ін.; за ред. В.А. Качкана. 3-є вид., випр., Київ: Медицина, 2016, 368с.
3. Україна крізь віки. У 18-и т. Київ, 1998-2008.
4. Федорова І. Розвиток культури і освіти в Українській Народній Республіці. *Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць* Миколаїв, 2019. Вип. 20. с. 103-110.
5. Щebetюк Н. Б. Розвиток аграрної науки України наприкінці 20-х - у 30-ті рр. ХХ ст.: монографія / Н. Б. Щebetюк. – Кам'янець-Подільський, 2017. 380 с.
6. Шейко В. М., Білоцерківський В. Я. Історія української культури : навч. посіб. Київ: Знання, 2009. 271с.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека «Культура України». URL: <http://elib.nplu.org/>
2. Бібліотека текстів з історії української культури, першоджерела з історії української літератури та мови, історії України. URL: <http://izbornyk.org.ua/>
3. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАНУ. URL: <http://etnolog.org.ua/>
4. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/554>
5. Сайт «Культура України». URL: <http://k-ua.net/>

Методичні поради

При вивченні цієї теми слід звернути увагу на той факт, що виникненню й поширенню української національної самосвідомості сприяло багато чинників суспільно-політичного і культурно-освітнього характеру.

Розглядаючи перше питання семінару необхідно ознайомитись з широким колом світоглядних засад європейської культури, зокрема, з художніми стилями романтизму та класицизму. Як і в інших країнах Європи, місію вирішення національних проблем в Україні взяла на себе національно свідомо, добре освічена еліта – інтелігенція, представники якої походили з різних верств населення. Усвідомлюючи свій «борг» перед народом, який зберіг національну культуру і виступав, на їх думку, потужною культуротворчою силою, представники інтелігенції вважали за необхідне вести культурно-освітню роботу,

поширювати грамотність, сприяти пробудженню національної свідомості простих людей.

Далі слід зазначити, що в українському відродженні XIX ст. виділяють три наступні етапи:

I етап – період становлення національної інтелігенції, збирання і вивчення історичного, етнографічного й фольклорного матеріалу; діяльність «Руської трійці»; час заснування Харківського, Київського та Новоросійського університетів.

Характеризуючи цей період розвитку освіти та наукових знань в Україні, потрібно звернути увагу на створення системи вищих та спеціальних навчальних закладів. Наукові дослідження О. Ляпунова, М. Ващенко-Захарченка, М. Авенаріуса, М. Бекетова, І. Мечникова, І. Полноя, М. Делоне.

II етап – відзначається пробудженням національної свідомості у колах різночинної інтелігенції і пов'язаний з діяльністю Кирило-Мефодіївського товариства і громад. Тиск цензури та обмеження національно-культурного руху. Валуєвський циркуляр (1863) та Емський акт (1876). Заснування в Петербурзі журналу «Основа» (1861-1862).

Культурно-просвітницька діяльність громад. В. Антонович, П. Житецький, П. Чубинський, Т. Рильський, М. Драгоманов. Південно-західний відділ Російського географічного товариства – перший науковий українознавчий осередок у Наддніпрянській Україні.

III етап ознаменований оформленням думки щодо політичної незалежності України, виникненням політичних рухів і партій, приєднанням більш широких народних сил до патріотичного руху відродження. Брошура М. Міхновського «Самостійна Україна». Доцільно звернути увагу на формування «Просвіт» та створення Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка (1873). Громадсько-культурна діяльність М. Грушевського.

Студенти повинні засвоїти, що відбувається трансформація культурницького руху. Формування інфраструктури української культури. Етнографічні дослідження та фольклористика: Ф. Вовк, В. Хвойка, М. Сумцов, П. Чубинський. Розвиток мовознавства: П. Житецький, О. Потебня, А. Кримський, Б. Грінченко.

Потім слід з'ясувати роль **передових громадських діячів і літераторів** у процесі становлення і розвитку свідомості українського народу, а саме І. П. Котляревського, який став засновником літературної мови, М. Костомарова, який активно поширював українську культуру, показати, що ідеї реалізму знайшли своє продовження у творах П. П. Гулака-Артемівського, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка.

Необхідно зазначити, що в цей період відбувається **становлення професійного українського театру**, який пов'язаний з творчістю таких видатних митців, як М. Кропивницький, М. Старицький, та І. Карпенко-Карий. Видатними акторами того часу були М. Садовський, П. Саксаганський, М. Заньковецька, А. Макимович, М. Садовська-Барілоті. Необхідно проаналізувати й театральне життя Західної України. Слід відзначити, що український театр того часу був музично-драматичним (зі співами, танцями), міцно

пов'язаний з народною творчістю. Основу п'єс становили побутові оповіді про події народного життя.

При підготовці до вивчення музичних аспектів культури необхідно звернути увагу на діяльність С. Гулака-Артемовського, П. Сокальського, М. Аркаса, М. Лисенко – засновника української класичної музики.

При розгляді **останнього питання** семінарського заняття, потрібно відзначити, що великий крок вперед в українській художній культурі було зроблено в розвитку спеціальної малярської освіти. Саме в цей час засновуються Одеська художня школа (1865), Харківська художня школа М. Раєвської-Іванової (1869), Київська художня школа М. Мурашка (1875). Подальший розвиток отримав жанр портрету. Особливим колоритом відзначені портрети пера М. Мурашка, І. Крамського, М. Ге, І. Рєпіна, Т. Шевченка. Українське пластичне мистецтво та живопис. Плідно розвивалося мистецтво офорту, одним з яскравих представників якого був Т. Г. Шевченко.

На завершення розгляду цього питання студенту варто розглянути імпресіонізм в українському живописі. І. Труш, О. Новаківський, О. Мурашко.

Необхідно також звернути увагу студентів на те, що з кінця XVIII ст. значні зміни відбулися у плануванні і забудові великих міст. Істотних успіхів досягло інженерне обладнання окремих споруд. Наприкінці століття починається доба розвитку еkleктики як провідного напрямку в архітектурі. Основні принципи еkleктики надавали змогу вільно використовувати різні архітектурні стилі та декоративні елементи, такі як прийоми Ренесансу, бароко, рококо, класицизму.

Слід зазначити, що культура кінця XIX – початку XX ст. – одне з найяскравіших і найскладніших явищ в історії світової культури.

Необхідно зупинитися на **аналізі причин і особливостей культури** цього періоду, чим вони були обумовлені, а також з'ясувати, що з огляду на велику строкатість літературних процесів у культурі XX ст. можна простежити в ній дві лінії історичного розвитку – це: сходження від романтизму до реалізму; а друга пов'язана з виникненням і подальшим розвитком модернізму. Напрямок критичного реалізму в українській літературі був представлений творчістю М. Вовчок. Л. Глібова, А. Свидницького. Поетичні збірки П. Грабовського, С. Руданського. Поява історичного роману в українській літературі: П. Куліш «Чорна Рада». Соціально-побутовий та соціально-психологічний напрям в українській літературі – І. Нечуй-Левицький, О. Кобилянська, П. Мирний. Імпресіонізм та неоромантизм в українській літературі. М. Коцюбинський, Л. Українка. І. Франко – найвизначніша постать української класичної літератури. Напрями неоромантизму (Л. Українка) та модернізму (М. Коцюбинський, М. Вороний, В. Винниченко, О. Олесь) в українській літературі.

Студентам потрібно знати, що першою стадією розвитку модернізму був декаданс, який найбільшого вираження знайшов у символістів, зокрема у творчості П. Верлена, А. Рембо, О. Блока, М. Врубеля, О. Скрябіна. Слід звернути увагу на ті обставини, що виникнення розвиненого модернізму було пов'язане з експресіонізмом, який знайшов своє відображення у живописі Е. Кірхнера, О. Кокошка, Е. Мунка. Близьким до експресіонізму вважається

фовізм. До групи фовістів входили А. Матісс, Р. Дюфі, А. Дерен, К. Ван-Гоген. Потрібно розглянути основні мотиви і кольори, які використовували фовісти, але посилювали й загострювали їх. Протилежні позиції займали кубісти та футуристи.

Про утворення футуризму заявив італійський письменник Ф. Марінетті, проголошуючи загибель мистецтва минулого і виникнення мистецтва майбутнього. Батьківщина футуризму – Італія, тому більшість саме італійських імен пов'язані саме із цією течією: У. Боччоні, Н. Карра, Дж. Северіні, Дж. Бала. Слід зазначити, що футуристи також вважали, що мистецтво не повинне відображати дійсність.

Студентам необхідно знати, що кубізм виник у Парижі на початку ХХст. і пов'язаний з творчістю Жоржа Брака та раннього Пабло Пікассо. Кубісти виходили у своїй творчості з того, що справжню сутність усіх предметів та явищ реального світу, включаючи людину, може бути передано у вигляді різноманітних поєднань простих геометричних фігур. Саме, кубісти відмовилися від традиційних художніх засобів і розробили нові форми багатовимірної перспективи, які давали змогу показати об'єкт з усіх боків у вигляді безлічі площин, що перетинаються між собою, утворюючи напівпрозорі чотирикутники, трикутники, півкола.

Розглядаючи **наступне питання семінарського заняття**, відзначимо, що у зламний період кінця ХІХ ст. розвиток культури України був зумовлений соціально-економічними, політичними чинниками, особливостями її історичної і культурної спадщини, тяжінням до самовизначення за умов її специфічного геополітичного розташування.

Культурному піднесенню в Україні сприяла також загальноросійська вільна боротьба і пожвавлення революційних настроїв. Але найважливішими стали нові історичні реалії – хоч і недовга, але власна державність у формі Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, а також політика українізації в перші пореволюційні роки в Україні.

Студентам необхідно усвідомити, що особливістю літературного процесу цього часу було розмаїття літературних напрямів та ідеологічна боротьба між ними, за умови домінування «Пролеткульту». У мистецтві постають проблеми: збереження національних художніх традицій та водночас опанування нових ідей, образів, форм їх вираження. Цю проблему намагалися вирішити нові творчі об'єднання «Гарт», куди входили Василь Еллан-Блакитний, Микола Хвильовий, Володимир Сосюра, спілка селянських письменників «Плуг» (А. Головка, П. Панч) та ін.

Далі слід зазначити, що крім цих об'єднань, існували також групи закоханих у світову й національну культурну спадщину неокласиків (Микола Зеров, Максим Рильський, Михайло Драй-Хмара), неосимволістів (Павло Тичина, Євген Плужник). Студентам необхідно вказати на те, що рання творчість П. Тичини відзначалася елітарною чутливістю, драматичним пафосом розбудови національної культури, тому його називають головним представником українського поетичного неobaroko.

В даному контексті також треба розглянути творчість панфутуристів (М. Семенко, Г. Шкурупій, ранні М. Бажан та Ю. Яновський), конструктивістів (В. Поліщук). Заснування «Вільної академії пролетарської літератури» (ВАПЛІТЕ) та її діяльність. Експериментальні прозові твори Г. Михайленко («Блакитний роман»), М. Хвильового («Вальдшнепи», збірки «Сині етюди», «Осінь»). Г. Косинки, Ю. Яновського, М. Йогансена, В. Підмогильного. Експресіоністичність прози В. Винниченка («Сонячна машина»), А. Головка «Діти Землі і Сонця», «Червоний роман», «Можу»), п'єс М. Куліша. Провісник літератури абсурду в Україні О. Влизько («Сфінкс»). Популярність гумориста О. Вишні. Загибель українського культурного ренесансу, «розстріляне відродження».

Історична проза 1930-х років: З. Тулуб «Людолови», І. Ле «Наливайко». Прозові твори А. Макаренка «Педагогічна поема», О. Копиленка «Десятикласники», О. Донченка «Школа над морем». Пригодницькі фантастичні жанри: повість М. Трублаїні «Шхуна Колумба», В. Владка «Нащадки скіфів».

Потім **студентам доцільно звернути увагу** на те, що в цей період плідно розвивалося театральне мистецтво. Етапним у розвитку українського театру став 1918 р., коли у Києві утворилися три театри: Державний драматичний, Державний народний та «Молодий театр» (з 1922 р. – модерний український театр «Березіль»).

Необхідно відзначити й розвиток музичного мистецтва. Творчість композиторів Г. Верьовки, П. Козицького, Л. Ревуцького, М. Колеси. Започаткування Б. Лятошинським українського митецького авангарду (опера «Золотий обруч»).

Студентам також доцільно знати, що значних успіхів досягає кіномистецтво, його успіхи були значною мірою пов'язані з творчістю О. Довженка, який в 1926 р. працював кінорежисером на Одеській кіностудії. В історії українського та світового кіномистецтва почесне місце посідають фільми О. Довженка – «Звенигора», «Арсенал», «Земля».

Далі слід відзначити, що воєнні роки вносять свої корективи в розвиток художнього життя.

У радянському тилу українська науково-технічна інтелігенція брала активну участь у налагодженні роботи заводів і фабрик, випуску зброї. Співробітники інституту електрозварювання, очолюваного академіком АН УРСР Є. О. Патеном, впровадили нові методи електрозварювання у виробництво танків та авіабомб. Слід звернути увагу студентів, що під керівництвом академіка О. О. Богомольця в Уфі були створені ефективні препарати для лікування поранених бійців, і т.д.

Патріотизм та захист Батьківщини стають провідною темою багатьох художніх творів: П. Тичини «Ми йдемо на бій», «Похорон друга», М. Рильського «Слово про рідну матір», «Жага», А. Малишка «Україно моя», тощо.

Але вже одразу після війни знову почався наступ влади на українську художню інтелігенцію (звинувачення О. Довженка, В. Сосюри та ін.).

По закінченню вивчення цієї теми студенти повинні оволодіти змістом таких категорій: недільні школи, педагогіка, «Просвіта», авангардизм, модернізм, імпресіонізм, постімпресіонізм, неоромантизм, декаданс, символізм,

експресіонізм, фовізм, кубізм, андеграунд, панфутуризм, абстракціонізм, супрематизм, ампір, соціалістичний реалізм, сюрреалізм, монументальний живопис, «бойчукісти», плакатна графіка, «українізація», «розстріляне відродження», «Пролеткульт», «Плуг», «Гарт», неокласицизм, неосимволісти, панфутуристи, метод соціалістичного реалізму.

Змістовий модуль II

Семинар № 7. Українська культура в другій половині XX ст. – на початку XXI ст.

План

1. Українська культура в умовах десталінізації та в роки « застою».
2. Хрущовська відлига та рух « шестидесятників».
3. Розвиток української художньої культури часів незалежності..
4. Діячі культури незалежної України.

Теми рефератів

1. Традиції і новаторство в українській художній культурі XX ст..
2. Здобутки та втрати української культури за радянських часів.
3. Охарактеризуйте діяльність «шістдесятників» та їх вплив на культурний процес.
4. Особливості розвитку культури в період « відлиги».
5. Розвиток радіомовлення і телебачення та його вплив на культурне життя.
6. Становище у сфері української науки.
7. Особливості розвитку музичного мистецтва.
8. Участь України у міжнародному житті.
9. Проблема культурного відчуження: поляризація відношень «елітарна культура – народна культура».
10. Характерні риси українського постмодерну та їх прояви в українській культурі.
11. Модернізм і сучасне українське кіно (Ю. Ілленко, К. Муратова).

Питання для самоконтролю

1. Особливості розвитку національної культури після проголошення незалежності України.
2. Становище сфері української науки.
3. Особливості розвитку музичного мистецтва.
4. Участь України у міжнародному культурному житті.
5. Постмодернізм як плюралізм стилєвих напрямків в українському мистецтві.
6. Внесок української діаспори в розвиток української культури XX ст.
7. Боротьба за повернення історичної пам'яті.

Рекомендована література

1. Історія української культури: навчальний посібник / О. М. Чебан, І.В. Федорова; за ред. О. П. Сидоренка. Київ, 2014. 576 с.
2. Історія української культури: підручник (ВНЗ IV р. а.) / В.А. Качкан, О.Б. Величко, Н.М. Божко та ін.; за ред. В.А. Качкана. 3-є вид., випр., Київ: Медицина, 2016, 368с.
3. Україна крізь віки. У 18-и т. Київ, 1998-2008.
4. Шейко В. М., Білоцерківський В. Я. Історія української культури : навч. посіб. Київ: Знання, 2009. 271с.
5. Яцків Я.С., Железняк М.Г., Ізотова І.Ю, Наука і культура України: долаючи кордони. Київ, 2014. 176 с.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека «Культура України». URL: <http://elib.nplu.org/>
2. Бібліотека текстів з історії української культури, першоджерела з історії української літератури та мови, історії України. URL: <http://izbornyk.org.ua/>
3. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАНУ. URL: <http://etnolog.org.ua/>
4. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/554>
5. Сайт «Культура України». URL: <http://k-ua.net/>
6. Інститут проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України. URL: <http://mari.kiev.ua/>

Методичні поради

При вивченні теми необхідно звернути увагу, що українську культуру кінця ХХ – початку ХХІ ст. закарбувало складність і неоднозначність духовного буття української спільноти. Розвиток української культури проходив у нових умовах закріплення і практичної реалізації ліберальних і демократичних цінностей: права на свободу слова, свободи думки, свободи створення й функціонування громадських об'єднань. Широкому загалу стали відомі факти, що по-іншому висвітлили історичний шлях українського народу, а саме Голодомор 1933–1934 рр., методи та засоби встановлення радянської влади, розстріл героїв Крут, тощо. Громадськості стали відомі постаті, яких раніше не згадували, або говорили про них в іншому ключі, зокрема, такі, як М. Грушевський, В. Винниченко, І. Огієнко, Н. Тесля, О. Кондратюк.

Слід звернути увагу, що у другій половині 1950-х років, у період хрущовської «відлиги», в СРСР з'являється нова генерація інтелігенції, яка отримала назву «шістдесятники», і найповніше себе виявила на початку та в середині 1960-х років. «Шістдесятники» в Україні виступили на захист національної мови й культури, свободи художньої творчості. До них належали письменники І. Драч, М. Вінграновський, В. Симоненко, Л. Костенко, В. Шевчук, Є. Гуцало, художники А. Горська, В. Зарецький, літературні критики

І. Дзюба, Є. Сверстюк, режисер Л. Танюк, кінорежисери С. Параджанов, Ю. Ілленко, перекладачі Г. Кочур, М. Лукаш та ін. Вони протиставляли себе офіційному догматизмові, сповідували свободу творчого самовираження, культурний плюралізм, пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими.

Потім необхідно розкрити, що **проголошення незалежної України** викликало високе піднесення національного духу, нові сподівання. Основним змістом українського культурного оновлення і відродження була самовіддана праця багатьох дослідників, ентузіастів. Осмисленню шляхів розбудови української культури присвячують свою роботу установи Національної академії наук (Інституту історії, Інституту мистецтвознавства, етнології і фольклористики ім. М. Рильського, Інституту археології, Інститут літератури, Інституту соціології, Інститут філософії).

Звертаємо увагу студентів, що було опрацьовано декілька концепцій розвитку української культури за участю відомих вчених Г. Д. Вересаєва, І. М. Дзюби, М. І. Гончаренка, М. В. Поповича, П. П. Толочка.

Потім **слід зазначити**, що особлива увагу в незалежній Україні приділяється **освіті**, яка виступила своєрідним простором пошуків нових форм отримання знань. Державна освіта втрачає свою монополію і співіснує з приватною освітою. Водночас втрачають популярність технічні навчальні заклади, з'явилась велика кількість авторських шкіл, профілізацією освіти почали займатися ліцеї та гімназії. Відповідно до завдань реформування школи і входження її у світовий освітній простір в Україні з 2008 року започатковано систему зовнішнього незалежного оцінювання знань учнів середньої школи. Вища школа приєдналась до Болонського процесу, тому її реформування у змістовному та формальному організаційному напрямках проходить у контексті світових освітніх процесів.

Студентам необхідно знати і про успіхи сучасного українського кіномистецтва. Вийшло багато документальних фільмів, присвячених, в основному, історичному минулому України. Створено декілька багатосерійних фільмів, серед них «Сад Гетсиманський» за мотивами творів І. Багряного, «Пастка» за І. Франком, телесеріал «Роксолана».

Продовження розвитку сучасного театрального мистецтва в Україні пов'язане передусім з діяльністю таких яскравих режисерів, як Р. Віктюк, Б. Жолдак, С. Данченко, Б. Шароварко та ін.

Складним є розвиток літературного процесу в Україні. Він характеризується оновленням змісту, методів творчості, позбавленням їх від ідеологічної цензури. З одного боку, продовжують творити письменники й поети старшого покоління: І. Драч, В. Дрозд, Р. Іваничук, Л. Костенко, Ю. Мушкетик, Б. Олійник, Д. Павличко. З іншого боку література відчуває на собі тиск ринку, вона змушена йти за читачем. Ця тенденція сприяє розвитку масової та популярної літератури, переважно російськомовної. Розквітають такі жанри, як фантастика, детектив, любовно-авантюрний роман.

Слід відзначити, що роки незалежності стали роками значного **поширення масової культури**. Цьому сприяла стандартизація духовних спрямувань, орієнтація на споживчий рівень діяльності; прагнення досягнути

будь-якими засобами матеріального добробуту, його перехід у ранг визначального сенсу життя, відмова від багатьох моральних цінностей. Студентам необхідно знати, що відбувається комерціалізація засобів масової інформації – газет, каналів телебачення, радіостанцій, серед яких значна частина орієнтуються на мало вибагливого і дезорієнтованого читача, глядача, слухача, поширюючи низькопробну й нерідко просто безвідповідальну інформацію та маскультивські вироби. Необхідно застерегти студентів, що у країнах зі стійкими культурними традиціями подібні «твори» мало впливають на загальну культурну атмосферу в суспільстві, хоча й там на їх шляху вибудовуються перешкоди. Складнішою є ситуація з цього питання в Україні. Проте життя рухається вперед і нема сумніву, що і ця проблема буде вирішена найближчим часом.

Питання до заліку

1. Культура, її сутність і зміст. Матеріальна і духовна культура.
2. Категорії культури та методи дослідження історії культури.
3. Функції культури, їх зміст та значення в життєдіяльності особистості й суспільства.
4. Цінності, їх походження, зміст і типологія.
5. Основні закономірності розвитку культури.
6. Українська культура як частина світової культури, її характерні риси.
7. Основні концепції походження стародавніх слов'ян.
8. Кам'яний вік на території України. Трипільська культура.
9. Кочові племена та їх роль у формуванні української культури.
10. Античні колонії Північного Причорномор'я, їх вплив на формування культури корінного населення.
11. Культура антів та її особливості.
12. Світоглядні уявлення слов'ян: міфологічний простір та релігійні вірування.
13. Християнство як чинник нових культурних процесів у Київській державі.
14. Особливості архітектури Київської Русі.
15. Християнство і розвиток літератури у Київській Русі.
16. Літопис як винятковий жанр давньоруської літератури.
17. Специфіка художньої культури Київської Русі.
18. Соціально-політична та культурна ситуація на українських землях XIII-XIV ст. Культура Галицько-Волинського князівства.
19. Особливості української культури в литовсько-польську добу.
20. Берестейська унія та її історико – культурні наслідки.
21. Початок книгодрукування на Україні.
22. Братський рух та його роль у розвитку української культури.
23. Острозький культурно-освітній центр – осередок нових культурних процесів.
24. Гуманістичний характер творчості Ю. Дрогобича, П. Русина, С. Ориховського-Роксолана, І. Туробинського-Рутинця, Г. Чуй-Русина.

25. Українське козацтво як носій особливих форм культури.
26. Специфіка національного варіанту бароко.
27. Києво-Могилянська академія, її роль у становленні національної культури.
28. Культурно-просвітницька діяльність П. Могили.
29. Г. С. Сковорода – видатний філософ, поет, просвітник.
30. Іконопис та монументальний живопис в Україні XVII–VIII ст.
31. Усна народна творчість другої половини XVII ст.
32. Вертеп і вертепна драма в українській культурі.
33. Творчість А. Веделя і Д. Бортнянського в контексті культурного життя України XVIII ст..
34. Нові явища в освіті Гетьманщини та Слобожанщини. Харківський колегіум.
35. Кирило-Мефодіївське товариство. Перші кроки політизації культурного відродження.
36. «Руська трійця» та її діяльність на ниві української культури.
37. Романтизм у літературі та мистецтві. Роль Харківського університету у його розвитку.
38. Т. Г. Шевченко – геніальний український мислитель і митець.
39. М. В. Лисенко і С. С. Гулак-Артемівський – класики української музики.
40. Проблема національної роздвоєності української інтелігенції (М. В. Гоголь, Є. Гребінка, М. Максимович).
41. Університети України в національно-культурному відродженні.
42. Розвиток української історичної науки (М. Костомаров, В. Антонович, М. Грушевський).
43. Митці українського театру (М. Старицький, М. Кропивницький, П. Саксаганський, М. Садовський, І. Карпенко-Карий).
44. І. Франко як митець і дослідник української культури.
45. Роль П. Куліша у національно-культурному розвитку України.
46. Наукові товариства та їх роль у розвитку науки початку XX ст.
47. Українська культура на зламі XIX–XX ст. Гуманізм українського неоромантизму та специфіка авангарду.
48. Агітаційне мистецтво періоду громадянської війни.
49. Розвиток науки та освіти у перші повоєнні роки.
50. Український театр 20–30-х років XX ст.. Лесь Курбас.
51. М. Хвильовий в українській культурі 20-х років.
52. «Літературна дискусія» 1925–1928 рр. та її наслідки для розвитку української культури.
53. Досягнення і втрати української культури 30-х років XX ст.
54. Православна церква України у 1917–1921 рр.
55. «Українізація» 20-х років як соціокультурний процес.
56. Внесок О. Довженка у розвиток української художньої культури.
57. Українська культура періоду «хрущовської» відлиги. Рух «шістдесятників».

58. Стан і проблеми народного мистецтва на сучасному етапі.
59. Участь України у міжнародному культурному житті.
60. Проблеми культурного відродження в умовах державної незалежності.
61. Традиції і новаторство в українській художній культурі ХХ ст.
62. Культурний доробок української діаспори ХІХ–ХХ ст.
63. «Велесова книга» – видатна пам'ятка культури стародавніх слов'ян.
64. Реформи Володимира Великого, їх соціально-політичне, військове і культурне значення.
65. Освіта в Київській Русі: здобутки, проблеми.
66. «Руська правда» – видатний документ правової культури часів Київської Русі.
67. Основні проблеми моральної культури в творі В. Мономаха «Повчання дітям...», та їх сучасна актуальність.
68. Культура сільськогосподарського виробництва в Київській Русі, її основні здобутки.
69. Основні ідеї твору «Слово о полку Ігоревім » та їх сучасне культурологічне значення.
70. Люблінська унія як чинник посилення соціально-економічного та духовного гніту населення українських земель.
71. Освіта в Україні ХVІ–ХVІІ ст. Українські полемісти ХVІ–ХVІІ ст. вплив їхніх ідей на розбудову духовного життя суспільства.
72. Соціально-філософські погляди Ф. Прокоповича і С. Яворського.
73. Основні риси культурної творчості Г. С. Сковороди.
74. Кордоцентризм і його місце в історії духовності українського етносу.
75. Вчення Г. Кониського і його вплив на розвиток вітчизняної духовної культури.
76. Портретне малярство часів козаччини.
77. Типологія культур, основні критерії її класифікації.
78. Культура і цивілізація.
79. Архітектура часів козаччини і Гетьманщини.
80. Літературна спадщина Т. Г. Шевченка, її сьогоденна актуальність.
81. М. С. Грушевський – перший президент України, культурний діяч, історик.
82. Конституційний процес в Україні. Основні положення Конституції України та їх значення для утвердження правової культури в суспільстві.
83. Шляхи формування культури аграрного виробництва в Україні.
84. Культура фахівця аграрного сектору економіки, шляхи її формування.
85. Навчальна дисципліна «Історія української культури» і проблеми формування громадянської позиції майбутніх фахівців.
86. Шляхи і засоби формування політичної культури у студентів.
87. Національне відродження України: основні напрями. Акт проголошення незалежності України (1991р.) та його історичне значення.
88. Внесок українських митців у перемогу в Великій Вітчизняній війні (1941–1945р.р.).

89. Внесок української науки в перемогу в Великій Вітчизняній війні (1941–1945 р. р.).

90. Сучасне вітчизняне суспільствознавство і його внесок у формування духовної культури.

Проблемно-пошукові завдання

1. Визначте й розкрийте зміст основних рис української ментальності.

2. Проаналізуйте позитивні наслідки ведення християнства на Русі.

3. В чому полягає зміст неолітичної революції і який вплив на матеріальну і духовну культуру суспільства.

4. Розкрийте зміст основних літературних жанрів української культури XVII–XVIII ст.

5. Вкажіть і обґрунтуйте проти чого в марксистській теорії боровся в першу чергу М. П. Драгоманов.

6. Назвіть і розкрийте проблеми вітчизняного мовознавства, які розробляв О. О. Потебня.

7. Розкрийте провідні риси творчості Т. Г. Шевченка.

8. Обґрунтуйте зміст основних видів декоративно-ужиткового мистецтва України XVII–XVIII ст.

9. Розкрийте особливості козацтва, які визначили його роль у розбудові культури України XVII–XVIII ст.

10. Зазначте і проаналізуйте основні риси «вченої» української поезії XVII–XVIII ст., що обумовили її своєрідність.

11. Обґрунтуйте, що і чому повинно бути, на думку М. І. Костомарова, предметом історичної науки.

12. Проаналізуйте основні ідеї билин київського циклу.

13. Дайте характеристику основним гілкам українського козацтва XVI–XVII ст.

14. Обґрунтуйте причини вступу українців до реєстрового війська.

15. Розкрийте форми вияву авангардизму у різних видах і жанрах українського мистецтва і науки.

16. Обґрунтуйте зміст класицизму як напряму в мистецтві і стилі художньої творчості.

17. Що, на Вашу думку, означають слова Ф. М. Достоевського: «Краса врятує світ»?

18. Визначте причини піднесення хвилі досліджень в Україні з фольклористики та етнографії на зламі XIX–XX ст.

19. Назвіть, що було зроблено прогресивними педагогічними діячами України на зламі XIX–XX ст. для впровадження в життя рідної мови.

20. Розкрийте основні складові духовної культури сучасного студента.

21. Якими проблемами займався культурний рух «Молода Україна»?

22. Визначте автора повісті «Тіні забутих предків» і кінорежисера однойменного фільму та вкажіть на фольклорі і традиціях якого народу була написана ця повість.

23. Визначте зміст терміну «гуманізм», яким його розуміли українські просвітителі та гуманісти XV–XVI ст.

24. Зазначте основні риси стилю рококо та наведіть приклади будівель цього стилю в Україні.

25. Назвіть і проаналізуйте основні наукові досягнення академіка В. І. Вернадського.

26. Визначте і проаналізуйте характерні риси творчості українських романтиків XIX ст.

27. Зазначте, проти чого було спрямоване вістря ідейної боротьби І. Вишенського.

28. Охарактеризуйте головні відмінності постмодернізму від модернізму як стилю мистецтва.

29. Розкрийте зміст етико-моральної концепції Г. С. Сковороди.

30. Охарактеризуйте зміст концепції Г. С. Сковороди про ідеальний суспільний устрій.

Рекомендована література

Базова

1. Історія української культури: навчальний посібник / О. М. Чебан, І.В. Федорова; за ред. О. П. Сидоренка. Київ, 2014. 576 с.
2. Історія української культури: підручник (ВНЗ IV р. а.) / В.А. Качкан, О.Б. Величко, Н.М. Божко та ін.; за ред. В.А. Качкана. 3-є вид., випр., К.: Медицина, 2016, 368с.
3. Історія української культури: у 5 томах. Київ, 2001. Т.1. 1134 с., Т.2. 847 с., Т.3, 2003., Т.4. 2005, 2008., Т. 5. 2011, 2012, 2013. 1245 с. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/MultiVolumeBook/Pages/Default.aspx?MVBID=0000212>
4. Історія української та зарубіжної культури: Навч. посіб. / С.М. Клапчук та ін. 4-те вид., перероб. і доп. Київ, 2002. 351с.
5. Культурологія: українська та зарубіжна культура : Навчальний посібник / За ред. М.М. Заковича. Київ, 2007. 567 с.
6. Культурологія: українська та зарубіжна культура. навч. посіб. / М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. Л. Шевнюк.; за ред. М. М. Заковича. 5-те вид., стер. Київ, 2010. 589с.
7. Лекції з історії світової та вітчизняної культури : Навч.посібник. Вид. 2-ге, перероб. і доп./ За ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. Львів, 2005. 568 с.
8. Попович М.В. Нарис історії культури України. Київ, 2001. 728с.
9. Семчишин М. Тисяча років української культури. Київ, 2014. 689 с.
10. Українська та зарубіжна культура: Навч. посібник./ Дещинський Л.Є., Денисов Я.Я., Скалецький М.П. та ін. Львів, 2005. 304с.
11. Українська та зарубіжна культура: підручник / за ред. В. О. Лозового. Вид. 2-ге. Харків, 2008. 376с.

12. Шейко В. М. Історія української культури : навч. посіб. / В. М. Шейко. В. Я. Білоцерківський. Київ, 2013. 271с.

Допоміжна

1. Безклубенко С.Д. Українська культура: погляд крізь віки: Історико-теоретичні нариси. Ужгород, 2006. 512 с.
2. Бикова Т. В. Історія української літератури 70-х – 90-х років ХІХ століття: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 113с.
3. Білокінь С. Клуб творчої молоді «Сучасник» (1960–1965). Київ, 2012. 63 с.
4. Білоус П. В. Історія української літератури ХІ - ХVІІІ ст.: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ, 2009. 423 с.
5. Білоус П.В. Українська література ХІ – ХVІІІ ст. Київ, 2010. 357 с.
6. Богуцький Ю.П., Андрущенко В.П., Безвершук Ж.О., Новохатько Л.М. Українська культура в європейському контексті. Київ, 2007. 679 с.
7. Верстюк В. Соборність в українській суспільно-політичній думці та реальній політиці (до 100-річчя проголошення Акта Злуки) / *Український історичний журнал*. 2019. № 1. С. 67-93.
8. Веденєєв Д.В., Лисенко О.Є. Релігійні конфесії України як об'єкт оперативної розробки німецьких і радянських спецслужб (1943–1945 рр.) / Д.В. Веденєєв, О.Є. Лисенко // *Укр. істор. журн.* 2012. № 4. С. 104–126.
9. Генералюк Л. Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва. Київ, 2008. 542 с.
10. Дзюба О.М. Приватне життя козацької старшини ХVІІІ ст.: (на матеріалах епістолярної спадщини) / відп. ред. В.А.Смолій. Київ, 2012. 348 с.
11. Закович М.М., Зязюн І.А. Культурологія: українська та зарубіжна культура: навч. посіб. Київ, 2007. 567 с.
12. Калакура Я.С., Рафальський О.О., Юрій М.Ф. Ментальний вимір української цивілізації. Київ, 2017. 560 с.
13. Лещенко Н., Павлюк В. Українська культура. Свята. Традиції. Обряди. Харків, 2015. 191 с.
14. Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірка наукових праць. Вип. 8 / Відп. ред. М. І. Михайлуца. Херсон, 2021. 480 с.
15. Ранньомодерна Україна на перехресті цивілізацій, культур, держав та регіонів / відп. ред. В. Смолій. Київ, 2014. 258 с.
16. Світленко С. Українське ХІХ століття: етнонаціональні, інтелектуальні та історіософські контексти: зб. наук. праць. Дніпро, 2018. 480 с.
17. Україна крізь віки. У 18-и т. Київ, 1998-2008.
18. Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика: Зб. ст. / відп. ред. В.М. Даниленко, Вип.19. Київ, 2014. 296 с.
19. Україна. Енциклопедія. Харків, 2012. 256 с.

20. Українська культура в контексті світових глобалізаційних процесів / гол. ред. Г. Скрипник. Київ, 2012. 360 с.
21. Федорова І. Розвиток культури і освіти в Українській Народній Республіці. *Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць* Миколаїв, 2019. Вип. 20. с. 103-110.
22. Федорова І.В. Огляд історіографії та джерельної бази дослідження розвитку вищої сільськогосподарської освіти в Україні 1861-1917 років. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія "Історичні науки"*. Київ, 2021. Т. 32 (71). №1. с.180 - 184. Режим доступу: <http://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/32-71-1>
23. Щebetюк Н. Б. Розвиток аграрної науки України наприкінці 20-х - у 30-ті рр. ХХ ст.: монографія / Н. Б. Щebetюк. – Кам'янець-Подільський, 2017. 380 с.
24. Яцків Я.С., Железняк М.Г., Ізотова І.Ю., Наука і культура України: долаючи кордони. Київ, 2014. 176 с.

Інформаційні ресурси

3. Бібліотека «Культура України». URL: <http://elib.nplu.org/>
4. Бібліотека текстів з історії української культури, першоджерела з історії української літератури та мови, історії України. URL: <http://izbornyk.org.ua/>
5. Бібліотека української поезії . URL: <http://poetry.uazone.net/>
6. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАНУ. URL: <http://etnolog.org.ua/>
7. Інститут проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України. URL: <http://mari.kiev.ua/>
6. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/554>
8. Сайт «Культура України». URL: <http://k-ua.net/>
9. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/>